

АЛЕКСАНДРИНА ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ УДК 73.027. 032.77
 Филозофски факултет (497.11)
 Београд

РИМСКА СКУЛПТУРА У СРБИЈИ

Римска скулптура у Србији откривена је махом у великим градовима пониклим дуж магистралних путева. Најранија скулптура која припада I и II веку нађена је на римском лимесу, у области ране романизације коју су спроводили римски легионари. Ова рана римска скулптура, међутим, није монументалних размера, већ се ради о ситној бронзаној или мермерној пластици која је импортована из других области Римског Царства.

Према намени, римска скулптура у Србији дели се на три основне групе, на портрете, култну пластику и почасну или надгробну.

Портрети могу бити царски и приватни. Рани портрети I века јесу царски портрети и представљају ретке изузетке, јер су импортовани из великих градских центара и атељеа Рима, као на пример портрет Трајановог оца, можда портрет префекта преторијанаца Клаудија Ливијана¹. Свој врхунац портретна пластика достиже у другој половини III века, када читав низ значајних царских портрета тзв Албина, можда портрет Септимија Севера с краја II века², мушки портрет можда Каруса с краја III века³, ликови тетрарха из Ниша и из Текије, раније везивани за прву тетрархију, а сада за другу⁴, као и читав низ приватних портрета. Царски портрети завршавају са портретом Константина из Ниша⁵ и рановизантијским портретом Еуфемije из Балајнца, који представља најпознији портрет на територији Србије а истовремено и једини очувани рановизантијски портрет са подручја Србије⁶.

¹ L. Budde, *Bildnisse des Traianus Peter. Pantheon XXIV/II*, 1966, 69 - 78; *Antički portret u Jugoslaviji*, Beograd 1987, 176; Sreјović-A. Cerманović-Kuzmanović, *Rimska skulptura u Srbiji*, Beograd 1987, 18

² *Antički portret u Jugoslaviji*, Beograd 1987, 209; D. Sreјović-A. Cerманović, op.cit. 30

³ *Antički portret u Jugoslaviji*, Beograd 1987, 222; D. Sreјović-A. Cerманović-Kuzmanović, op.cit. 40

⁴ *Antički portret*, 232, 233; Zs. Kiss, *Etudes sur le portrait Imperial romain en Egypte*, Varsovie 1984, 96, 100.

⁵ *Antički portret u Jugoslaviji*, 234-235

⁶ D. Sreјović-A. Simović, *Portret vizantijske carice iz Balajncja*, Starinar IX-X, Beograd 1958, 77, 87; *Spätantike und frühes Christentum*, Frankfurt am Main, 1984, 472-473

За неке царске портрете може се предпоставити да су израђени у царским радионицама на Истоку, као портрет Макрина из Болеча (сл. 1) израђен можда у Антиохији⁷, или Еуфеминин портрет, израђен можда у Александрији⁸. Квалитет царских радионица у Горњој Мезији показује Константинов портрет из Ниша. Приватни портрети израђивани су у домаћим радионицама великих урбаних центара као што су Сингидунум, Сирмиум, Виминациум.

Култна скулптура је бројнија од портретне. Скулптура I века је производ италских радионица и стизале су у Србију као импорт. Махом је ова скулптура од бронзе и представља омиљена римска божанства, честа на лимесу - Јупитера, Меркура, Венеру - чији су се кипови налазили у светилиштима римских утврђења и у кућама угледних људи. По квалитету и лепоти изузетна је фигура Нептуна са Караташа (Diana), краја I века, блиска копијама једног уметника који је током IV века пре н.е. радио скулптуре на Маузолеју у Халикарнасу⁹. Истиче се и статуета Меркура из Текије (Transdierna) неубичајене иконографије, јер у руци држи корњачу. Статуета је верна копија класичног узорка из V века пре н.е. и то поликлетовске школе, док се на основу фризура може упоредити са фризурама принчева јулијевско-клаудијевске династије, као и приватних портрета из друге половине I века¹⁰.

Својим уметничким квалитетима истиче се и фигура Јупитера на престоу из Ниша, с краја I века, која несумњиво подражава статуу Јупитера из Капитолског храма у Риму, дело Аполонија; слична фигура из Бугарске не може се по квалитету мерити са нишким Јупитером¹¹. Из каснијег времена, с почетака III века је фигурина Херакла епитрапезиоса из Тамнича, рађена по узору на Лисиповог Херакла, али са портретним цртама неког владара из династије Севера, вероватно Александра Севера¹².

Високим уметничким квалитетима истиче се и прелепа бронзана главица Аполона из Сремске Митровице (Sirmium), с почетака II века, (сл. 2) рађена по узору на Леохаровог Аполона, тзв Белведерског Аполона¹³. И мермерна скулптура I и II века из Србије одликује се изузетним уметничким квалитетима, као глава Меркура из Сремске Митровице, по узору на Праксителовог Хермеса из Олимпије, Венера из Костолца

⁷ D. Sreјović-A. Cermanović-Kuzmanović, op. cit. 34;

⁸ Ibid. 50

⁹ Ibid. 54; L. Alschner, *Griechische Plastik*, Bd. III, Berlin 1956, 54

¹⁰ D. Sreјović-A. Cermanović-Kuzmanović, op. cit. 56

¹¹ Ibid. 58; *Antička bronza u Jugoslaviji*, Beograd 1969, 85, No. 71

¹² Д. Срејовић, *Бронзана статуета из Тамнича*, Старинар IX-X, Београд 1958-59, 43-52

¹³ Lj. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Beograd 1979, 12; D. Sreјović-A. Cermanović-Kuzmanović, op. cit. 60

(Viminacium) и др¹⁴. Све ове фигуре имају одлике Праксителове скулптуре, са широким кореном носа, суженим и осенченим очима, троугаоним челом, пунијом и краћом доњом усном, меким облицима тела, односно представљају копије његових дела, рађене по узорима хеленистичко-римских копија дела овог грчког вајара. Несумњиво је Праксителова скулптура највише подражавана у римској уметности, али не његова оригинална дела, већ она која су прошла кроз хеленистичко-римски филтер. Поред Пракситела и Лисип је често служио као узор статуетама из Србије, опет у хеленистичко-римским копијама грчких оригинала. То се односи како на Херкула са Телефом из Костолца (Viminacium) тако и на фигуру Херкула епитрапезиоса из Тамнича.

Посебно место заузимају скулптуре откривене у два царска палатама, у Гамзиграду (Romuliana) Галеријевом дворцу и у Брзом Броду (Mediana) код Ниша, летњиковцу константинске династије. Скулптура из Гамзиграда, хетерогена по карактеру представља омиљена божанства тетрархијског пантеона - Јупитера, Диониса, Ескулапа и Херкула. Истиче се глава Херкула, блиска стилу грчке уметности IV века пред н.е., и фигура Ескулапа који је копија култне статуе бога из V или IV века пре н.е., често подражавана у римској епоси¹⁵. Младићки торзо, моделован у класицистичком стилу, близак је Праксителовим младићким представама¹⁶.

Скулптура из Брзог Брода потиче, као и она из Гамзиграда, махом из радионица у Грчкој, и на Истоку, одакле су донете да би красиле царску палату. То је најочевидније код фигуре тзв Афродите Сосандре (сл. 3) која је рађена по узору на Каламисову Сосандру из времена око 460.г. пре н.е¹⁷. и код статуе једног женског божанства, можда Хигије, која по својој драперији, нарочито изузетно обрађеном хитону са финим наборима на грудима, потсећа на најбоља дела грчке уметности с краја V века пре н.е., односно дела Фидијине школе¹⁸. Представе осталих божанства из Брзог Брода - Меркура, Хигије, Асклепија - јесу копије грчких узора; међу њима нарочито се истиче предивни Меркур (сл. 4) као и главе једног Сатира и једне баханткиње. Ова последња рађена је по узору на Скопасово дело. За већи број статуа из Брзог Брода може се предпоставити грчко порекло, да су настале у грчким радионицама. Али за фигуру Dea Dardanica (сл. 5) из-

¹⁴ D. Srejić - A. Cermanović-Kuzmanović, op. cit. 62, 64, 66

¹⁵ Ibid. 122

¹⁶ Ibid. 124

¹⁷ Ibid. 146; G. Richter, *Catalogue of Greek Sculpture in the Metropolitan Museum of Art*, Oxford 1954, No. 30

¹⁸ D. Srejić - A. Cermanović-Kuzmanović, op. cit. 144

весно је да је настала на дарданској територији, у домаћој радионици¹⁹.

Почасна односно надгробна скулптура са територије Србије заступљена је са неколико квалитетних дела, као што је то togatus из Костолца (Viminacium), човек одевен у toga praetexta (сл. 6) дакле значајна личност у градској управи²⁰. За представе жена уобичајена је фигура типа Велика Херкуланка, али се појављује и тип Pudicitia-e²¹. Квалитетне фигуре генија годишњих доба - пролећа и зиме - из Београда, фунералног су карактера.

Анализа римске скулптуре у Србији показала је следеће: најстарију скулптуру представљају царски портрети и ситна бронзана или мермерна скулптура. Њихов квалитет и димензије указују на то да су импортоване из италских радионица, а да су моделоване у класицистичком духу и да представљају копије дела грчких уметника V и IV века пре н.е. израђене у хеленистичкој епоси. Такође је могуће издвојити поједине групе, на пример у Костолцу, које су сигурно потекле из исте радионице, ако нису и дела исте руке²³. Од почетака првих деценија II века отпочиње рад локалних радионица, а једна од најраних налазила се у Сремској Митровици (Sirmium). Ове радионице су махом израђивале надгробне плоче и саркофаге, али вероватно и осталу скулптуру, на првом месту почасне и надгробне статуе.

Чињеница да на територији Србије није откривена скулптура из раздобља анархије, између 235 и 270. године говори речито о духовној и материјалној кризи овог периода. Нови успон отпочиње крајем III века, у време тетрархије и најбоља дела портретне уметности, али и култне скулптуре припадају управо овој епоси.

¹⁹ А. Јовановић, *Прилог проучавању скулптура са Медијане*, Нишки зборник 9, Ниш 1980, 53-60

²⁰ D. Sreјović - A. Cerманović-Kuzmanović, *op.cit.* 160

²¹ *Ibid.* 164

²² *Ibid.* 168,170

²³ *Ibid.* 6

ZUSAMMENFASSUNG

Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović: ROMISCHE SKULPTUR AUS SERBIEN

Die römische Skulptur wurde in Serbien meist in grossen Städten gefunden; die früheste Skulptur des I. Jahrhunderts wurde auf dem römischen Limes entdeckt. Diese frühe Skulptur ist nicht monumental, es handelt sich um kleine Bronze-oder Marmorplastik, die aus anderen Teilen des Römischen Reiches eingeführt wurde.

Die Porträts des I. Jahrh. sind Ausnahmen, es sind Kaiserporträts, aus Rom oder dem Osten eingeführt. Die Porträtplastik hat ihren Höhepunkt im III. Jahrh. erreicht, wie das eine Gruppe ausser ordentlicher Kaiserporträts bezeugt. Die Kaiserporträts enden mit dem Porträt des Constantinus aus Niš (Naissus) und dem frühbyzantinischen Porträt der Euphemia, die gleichzeitig das einzige erhaltene frühbyzantische Porträt aus Serbien darstellt.

Die kultische Plastik ist zahlreicher vertreten; die Skulptur des I. Jahrh. wurde in italienischen Werkstätten hergestellt, ist meist aus Bronze. Ausserordentlich ist der Neptunus aus Karataš (Diana), nahe den Kopien eines Meisters, der im Laufe des IV. Jahrh. v. u. Ztr. die Skulpturen des Mausoleums in Halicarnassos herstellte. Nicht weniger qualitativ ist die Figur des Mercur aus Tekija (Transdierna) and die Figur des sitzenden Jupiter aus Niš, die eine gute Kopie des Jupiters aus dem Kapitolschen Tempel im Rom, dem Werke Apollonios, darstellt.

Das Bronzeköpfchen des Apollo aus Sremska Mitrovica (Sirmium) gilt als Kopie des sg. Apollo Belvedere, einem Werke des Deochares. Die Marmorskulptur des I. und II. Jahrh. aus Serbien zeigt höchste künstlerische Qualität. Sie kopiert meist die Werke und Kopien des Praxiteles, aber auch anderer griechischer Künstler des IV. Jahrh. v. u. Ztr.

Die Skulpturen aus Gamzigrad (Romuliana) und Brzi Brod (Mediana), zwei Kaiserpalästen des anfangenden IV. Jahrh., sind heterogen. Unter ihnen zeichnet sich der Kopf des Hercules aus Gamzigrad aus ein Jünglingstorso von demselben Fundort, sowie die Figur der Aphrodite Sosandra des Kalamis, resp. ihre Kopie aus Brzi Brod, und eine weibliche Figur mit fast durchsichtigem Gewande, dessen Drapierung an die Schule von Pheidias erinnert. Auch andere Skulpturen aus Brzi Brod und Gamzigrad sind gute Kopien der griechischen Werke; sie wurden wahrscheinlich in griechischen oder östlichen Werkstätten hergestellt, um dann die Kaiserpaläste zu schmücken. Für die Figur der Dea Dardanica ist es sicher, dass sie in einer lokalen, dardanischen Werkstatt hergestellt wurde.

Die Ehren oder Grabstatuen sind mit einigen ausgezeichneten Exemplaren vertreten, wie der Togatus aus Kostolac (Viminacium); für Frauen wurde der Typus der grossen Herculinerin genommen, aber auch der Typus der Pudicitia kommt vor. Ausgezeichnet sind auch die Figuren der Jahreszeitengenien, die funerealen Charakter haben.

Wir können schliessen, dass die älteste römische Skulptur die Porträts und kultische Plastik, in den grossen Städten entdeckt, aus italienischen Werkstätten stammt. Von den ersten Jahrzehnten des II. Jahrh. fängt die Tätigkeit der lokalen Kunstwerkstätten an, von denen sich eine in Sirmium befand. Die Tatsache, dass, man in Serbien keine Skulptur aus der Zeit der Militäranarchie fand, spricht für die schwere Krisis in dieser Zeit. Der neue Aufschwung der Skulptur beginnt am Ende des III. Jahrh. mit der Tetrarchie,

